

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА У ПОДОЛАННІ КРИЗИ ІДЕНТИЧНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКАМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE IN OVERCOMING AN IDENTITY CRISIS FOR HIGH SCHOOL STUDENTS UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Під час війни рф проти України українці стикаються з невизначеністю, втратами, фізичними небезпеками. Старшокласники, переживаючи кризу ідентичності, мають зробити вибір власної траєкторії життя. Переживання кризи ідентичності впливає на їхню самооцінку, усвідомлення себе, що в нинішніх умовах зумовлює вразливість старшокласників.

Ідентичність здорової особистості забезпечує суб'єктивне почуття самототожності та неперервності. Криза ідентичності – дисбаланс особистісно-рольових уявлень людини про себе, втрата власної цілісності, внутрішнє блокування індивідуальності. Вона є віковою і одночасно життєвою кризою особистості. Кризу ідентичності допомагає подолати усвідомлення індивідом своїх почуттів, думок, навичка аналізувати події, здатність рефлексувати про власні цінності, дії.

Метою статті стало дослідження специфіки переживання кризи ідентичності, емпіричне виявлення її особливостей у старшокласників та розробка засобів психологічної допомоги у подоланні кризи ідентичності.

До особливостей переживання такої кризи належить те, що більшість старшокласників відчуває незрозуміння з боку батьків, що призводить до збільшення конфліктів і відчуження. Опитані прагнуть до більшої самостійності, що може викликати напруженість у стосунках з батьками. Більше половини опитаних юнаків асоціюють питання про майбутні плани зі знанням стресом. Більше половини опитаних мають складності з розумінням своїх почуттів та цінностей, а також прийняттям інших точок зору. Половина досліджуваних виявляють високу чутливість до соціальної несправедливості, водночас половина респондентів висловили прагнення зробити світ справедливим та кращим, що пов'язуємо із їхнім досвідом переживання війни в Україні.

Розроблено настільну гру «У тебе є вибір», спрямовану на психологічну допомогу старшокласникам у подоланні кризи ідентичності. Вона зорієнтована на стимулювання особистісних змін учасників, розвиток рефлексії тощо. Подано опис, зміст, лектацію гри, правила, а також рекомендації для батьків старшокласників, які переживають кризу ідентичності.

Ключові слова: криза ідентичності; подолання кризи, старшокласники, батьки, настільна гра, психологічна допомога, воєнний стан.

During russian federation war against Ukraine, Ukrainians face uncertainty, losses, and physical dangers. High school students, experiencing an identity crisis, have to make choices about their own life trajectory. The experience of an identity crisis affects their self-esteem and self-awareness, which in the current circumstances causes the vulnerability of high school students.

The identity of a healthy personality ensures a subjective feeling of self-identity and continuity. An identity crisis is an imbalance of a person's personal and role perceptions of themselves, a loss of their own integrity, and an internal blocking of individuality. It is both an age-related and a life crisis of personality. Overcoming an identity crisis is facilitated by an individual's awareness of their feelings and thoughts, the ability to analyze events, and the ability to reflect on their own values and actions.

It was shown that while experiencing such a crisis most high school students feel misunderstood by their parents, which leads to increasing conflicts with them. Furthermore respondents strive for greater independence. More than half of them surveyed associate questions about future plans with significant stress. More than half of the respondents have difficulties understanding their feelings and values, as well as accepting other points of view. Half of respondents show high sensitivity to social injustice, while half of the respondents expressed a desire to make the world fairer and better, which we associate with their experience of experiencing the war in Ukraine.

A board game "You Have a Choice" has been developed by the author (T.N.), it was aimed at psychologically assisting high school students in overcoming an identity crisis. The board game is focused on stimulating personal changes in participants, developing reflection, etc. The description, content, game package, rules, and recommendations for parents of high school students experiencing an identity crisis are provided.

Key words: identity crisis; overcoming the crisis, board game, high school students, parents, psychological assistance, martial law.

УДК 364.62-053.6:159.923.2-044.372]:
355.01

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.72.2.8>

Нікуліна Т.М.

студент

Київський столичний університет

імені Бориса Грінченка,

психолог Приватного ліцею «Безмеж»

Власенко І.А.

к.психол.н., доцент,

доцент кафедри психології особистості та соціальних практик

Київський столичний університет

імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми та її актуальність.

Під час повномасштабної війни рф проти України українці стикаються із невизначеністю, втратами, зміною способу життя, необхідністю адаптуватися до фізичної небезпеки. Війна суттєво відрізняється за емоційним напруженням від решти подій, які люди переживали за останні роки. Вказані умови стають тлом для переживання особистісних криз [10], зокрема кризи ідентичності у юнацькому віці. Старшокласники, які ще не мають значного життєвого досвіду, постають перед необхідністю

зробити вибір власної траєкторії життя в умовах суспільних катаклізмів.

Юність є перехідним етапом між пубертатом і зрілістю. Значні зміни в самосвідомості, хімічних процесах мозку, активності гормонів викликають перепади настрою, психологічні та фізичні симптоми. Юнаки / дівчата стикаються зі складними емоціями, моральними дилемами, різними суспільними очікуваннями [2]. Переживання психосоціальної кризи та кризи ідентичності впливає на їхню самооцінку, усвідомлення себе, влас-

них можливостей, побудову образу майбутнього. Зарубіжні науковці підкреслюють значні ризики виникнення у юнацтва кризи ментального здоров'я у зв'язку із вразливістю цієї вікової групи [12].

Вітчизняні дослідники акцентують увагу на тому, що під час війни в Україні юнацтво є вразливим, оскільки зіткнулося із кризою втрати особистої безпеки, переживає почуття спустошеності та безвиході, руйнування життєвих перспектив і задумів [10]. Як наслідок, ступінь травматизації, глибина та зміст негативних переживань, рівень резильєнтності, якість соціальної підтримки молоді людини визначають тип стратегії переживання нею кризи [22].

Отож, актуальність дослідження специфіки переживання кризи ідентичності старшокласниками в нинішніх умовах є незаперечною. Врешті, дослідження психологічних особливостей переживання кризи ідентичності старшокласниками в умовах воєнного стану може стати основою для створення психологічних засобів допомоги у подоланні такої кризи і розроблення програм підтримки для старшокласників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кризу ідентичності досліджували Е. Еріксон, К.Г. Юнг, Т. Титаренко, О. Довгань, В. Поліщук та інші. Криза – це зіткнення психічної реальності людини з її системою світогляду, патернами поведінки з тією частиною об'єктивної дійсності, яка суперечить її попередньому досвіду [3]. Під час кризових періодів людина здійснює важливу духовну роботу: виявляє суперечності між тим, хто вона є насправді і ким хотіла би бути, що має і що хотіла б мати [1].

У 1950 р. Е. Еріксон ввів у психологію термін «криза ідентичності». Криза ідентичності була розглянута як патологічний стан, однак вивчалася і як стадія нормального розвитку особистості підлітка. За Е. Еріксоном, ідентичність здорової особистості забезпечує суб'єктивне почуття самототожності та неперервності, водночас для кризи ідентичності нормальним є період сплутаної ідентичності, тобто втрати орієнтирів у самому собі. Е. Еріксон вважає, що становлення ідентичності є вирішальним моментом розвитку в юнацькому віці, коли індивідуальна і соціальна ідентичність мають інтегруватися. [13].

Феномен вікової кризи, формування самоїдентичності та пошуку сенсу життя аналізуються у роботах Е. Еріксона, К. Юнга, В. Франкла, Г. Ньюфелда, Д. Макнамари, О. Краєвої, Н. Токаревої, Т. Титаренко та інших. Криза ідентичності виявляється як несумісність різних сторін Я та пов'язана з несформованим почуттям своєї ідентичності, котре вказує на наявність у людини внутрішньоособистісного конфлікту, який супроводжують значні сумніви щодо себе, своїх дій, свого місця у групі [7]. Пошук оптимальних варіантів виходу при кризових переживаннях на різних вікових етапах здійснили О. Злобіна, В. Тихонович, С. Максименко, Т. Титаренко, Дж. Бюдженталь та інші. За Т. Титаренко,

у кризі особистість має віднайти різні варіанти усвідомлення себе, своїх потенційних дій, стилю життя тощо та зробити усвідомлений вибір.

О. Довгань трактує кризу ідентичності як дисбаланс особистісно-рольових уявлень людини про себе, порушення цілісності її соціальних та психофізіологічних характеристик, що схвалюються значущою групою. Криза ідентичності – це втрата індивідом власної цілісності як безперервності життєздійснення, внутрішнє блокування індивідуальності і явний брак соціального визнання. Важливо, що вона є віковою і одночасно життєвою кризою особистості [3].

Багато батьків підштовхують своїх дітей визначитися з вибором професії до закінчення школи, щоб вступити до відповідного ЗВО. Однак більшість старшокласників мають невеликий капітал ідентичності, тому не знають, ким хочуть бути. Спроби займатися різними хобі, брати участь у різних сферах діяльності допомагають юнакам / дівчатам отримати власний досвід і мінімально необхідний капітал ідентичності [6].

За дослідженням Т. Титаренко, допомагає долати кризу ідентичності усвідомлення індивідом своїх почуттів і думок, навичка аналізувати події. Рекомендовано звертати увагу, як долають життєві перепони улюблені герої старшокласників. Розпитувати батьків про те, як їм вдається справлятися з неприємностями, мотивувати себе позитивними прикладами. [8].

Аналіз наукової літератури показав, що існують малодосліджені аспекти проблеми подолання кризи ідентичності у старшокласників. Так, Т. Титаренко, О. Краєва [6] вказують на недостатню кількість розроблених корекційних заходів для психологічної допомоги школярам у подоланні кризи ідентичності.

Метою статті є дослідження специфіки переживання кризи ідентичності старшокласниками та розробка засобів психологічної допомоги у подоланні юнаками/юнками кризи ідентичності

Виклад основного матеріалу дослідження. *Юність* – період формування моральної свідомості, вироблення ціннісних орієнтацій, ідеалів, стійкого світогляду, моральних якостей. Завдання, що постають у юнацькому віці, за несприятливих суспільних або мікросоціальних умов можуть призводити до гострих психологічних конфліктів і переживань, до кризового перебігу періоду юності, відхилень у поведінці юнаків і дівчат від соціальних нормативів [4].

Т. Титаренко звертає увагу, що юнацька криза останнім часом дещо змінює обриси. Життя нерідко змушує молодь рано самовизначатися, ставати на ноги, навіть допомагати батькам. Вибираючи реальні гроші на шкоду власним інтересам, молоді люди поважають себе за те, що, як їм здається, вони швидко подорослішали [10].

Е. Еріксон розглядав пошук особистісної ідентичності як центральну задачу періоду дорослішання, хоча перевизначення ідентичності може

відбуватися і в інші періоди. Ідентичність як усвідомлення тотожності суб'єкта самому собі, безперервності особистості в часі вимагає відповіді на питання: «Хто я? Який я? Яким би мені хотілося стати? За кого мене приймають?» [13]. Якщо індивід успішно долає першу кризу ідентичності, йому буде легше справитися з подібними переживаннями в майбутньому.

Е. Еріксон зазначив, що юнацький вік будується навколо кризи ідентичності, що складається із серії соціальних та індивідуально-особистісних виборів, ідентифікацій, самовизначень. Молодь стикається з конфліктом між бажанням розвивати власну ідентичність та соціальними очікуваннями [13]. На думку Еріксона, вирішення цієї кризи лежить у здатності людини «приймати на себе роль іншого». Поведінка та реакції інших важливих людей стають для юнаків дзеркалом, в якому відображується зворотня інформація про те, ким вони є в очах інших та ким мають бути.

Таким чином юнак формує свою ідентичність, але в той же час суспільство ідентифікує юнака [13]. Згідно з К.Г. Юнгом, переживаючи кризу ідентичності, юнак/дівчина стикається з конфліктом між соціально визначеними ролями і внутрішніми образами самості. Вирішення конфлікту вимагає зусиль особистості щодо усвідомлення та прийняття власної індивідуальності, зокрема врахування своїх потреб та прагнень [10]. Криза ідентичності в цьому віці виявляється як потенційно творчий процес, що сприяє розвитку особистості. Відтак людина починає відчувати і розуміти свої потреби, осмислювати своє місце в житті [10].

Дослідження Т. Нікітович та співавт. (Nikitovic et al, 2023) показало, що переживання кризи дорослішання у сербських юнок (17-23 р.), котре співпало з кризою, зумовленою зовнішніми обставинами (COVID-19), робить цю вікову групу особливо вразливою. Було виявлено три типи наративів про кризу: (1) криза як можливість для особистісного зростання, (2) криза як ризик для самовідчуття та (3) криза як переживання внутрішньої розгубленості [15]. Ачесон (Acheson) (2023) досліджував кризу ментального здоров'я у юнацькому

віці та зазначив, що необхідний комбінований підхід до розуміння і роботи з юнацькою кризою, що включає залучення батьків, представників школи та терапевтів до подолання кризи [12].

Сучасні італійські дослідники С. Карта і С. Катаделла (Carta S., Cataudella S., 2022) трактують труднощі юнацького віку (зокрема кризи) як пов'язані з соціальним і культурним контекстом, в якому перебувають юнаки / дівчата, значно менш визначеним, аніж у попередні десятиліття, та якістю їхніх зв'язків з іншими людьми. Нинішні множинні, можливі персональні / соціальні змісти ідентичності є високомінливими, часто значно більш фрагментованими, ніж у попередніх поколінь юнаків. Автори вказують, що процес дорослішання юнаків / дівчат не потребує залучення батьків чи "експертів", які через свій досвід "знання", як треба, не можуть повністю проявити потенційне майбутнє для них. Їм потрібні особи, на зразок менторів, які покликані провести їхню ініціацію у дорослий світ і психологічно долучити до груп / спільнот [14].

Автором¹ проведено емпіричне дослідження, метою якого стало визначення психологічних особливостей переживання кризи ідентичності старшокласниками, було проведено опитування в онлайн форматі. Вибірку склали 50 осіб (віком 15-18 років, 58 % дівчат) – учнів закладів середньої освіти м. Києва і Київської області, переважно старшокласники приватного ліцею «Безмеж» в с.Хотів. Термін проведення – 25 березня – 15 квітня 2024 р.

В результаті виявлено, що більшість старшокласників відчуває нерозуміння з боку батьків, що може призводити до конфліктів і емоційного відчуження. Опитані прагнуть до більшої самостійності, що може викликати напруженість у стосунках з батьками та іншими людьми в оточенні. Питання про майбутні плани викликають у третини старшокласників значний стрес, та у половини роздратування (рис. 1), ймовірно, через невпевненість у своїх можливостях. Більше половини опитаних мають складності з розумінням своїх почуттів та цінностей, а також прийняттям інших точок зору.

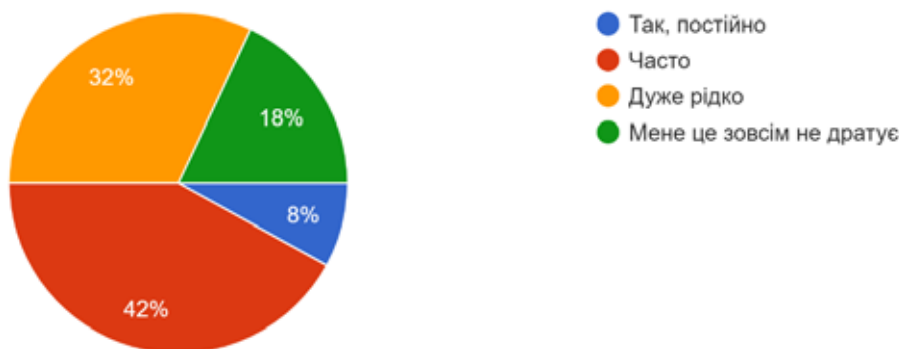

Рис. 1. Відповіді про роздратування старшокласників від питання оточення про їхнє майбутнє

Половина досліджуваних виявляють високу чутливість до соціальної несправедливості, що викликає у них сильні емоційні реакції. Більше двох третіх опитаних відчують злість через те, що важливі рішення приймають батьки без їхньої участі, що підкреслює їхню потребу у самостійності (рис. 2).

Також половина респондентів висловили прагнення зробити світ справедливим, кращим, що може свідчити про високий рівень соціальної відповідальності та готовність впливати на навколишній світ. Це дозволяє припустити наявність прагнення до позитивних змін, котре свідчить про становлення власної морально-ціннісної позиції юнаків/юнок.

На основі аналізу наукових джерел і отриманих емпіричних результатів встановлено необхідність розроблення психологічних інструментів підтримки старшокласників у подоланні кризи ідентичності в умовах воєнного стану. Автором¹ було розроблено настільну гру «У тебе є вибір», спрямовану на психологічну допомогу школярам старших класів у подоланні ними кризи ідентичності.

Настільна гра зорієнтована на стимулювання особистісних змін учасників (самопізнання, саморозуміння, розвиток саморефлексії та потребу самоактуалізації). Гра покликана сприяти розвитку самоцінності, впевненості, критичного мислення, комунікативних навичок старшокласників.

Гра «У тебе є вибір» має мотивувальний, розвивальний і розважальний потенціал, вона враховує психологічні і вікові особливості раннього юнацького віку (особистісне самовизначення, становлення формального мислення, вербального інтелекту тощо). Настільна гра спрямована на усвідомлення старшокласниками себе, власних ціннісних орієнтацій. У процесі здійснення вибору людина приймає рішення діяти відповідно до моральних вимог та особистісного пріоритету. Тому кожен вибір чогось певного є водночас відмовою від чогось іншого [5].

У грі учасники по черзі роблять вибір між двома тезами на різні теми (є колоди із темами). Інші гравці намагаються вгадати, який варіант обрав гравець, та отримують бали за правильні здогадки. Вони мають змогу досліджувати власну «Я-концепцію» через вибір між альтернативами, його рефлексію, відповіді на запитання. Ведучий гри виконує кілька функцій:

- оголошує правила гри на початку, пояснює її мету,
- контролює хід гри, щоб кожен гравець дотримувався черги і дій за правилами,
- заохочує гравців до обговорення після кожного вибору,
- надає зворотний зв'язок, допомагаючи учасникам глибше зрозуміти свої рішення і висновки.

Комплектація гри – 6 колод карток різних кольорів; гральний кубик із 6 гранями, що відповідають кольору колод; картки для голосування з цифрами 1 і 2 для гравців; блокнот для запису балів; правила гри. Колоди карток відповідають таким темам:

1. *Жовтий* – «Емоційний компас» – про емоційний інтелект;
2. *Помаранчевий* – «Тепло стосунків» – про стосунки з батьками та друзями;
3. *Червоний* – «Палітра почуттів» – про романтичні стосунки;
4. *Зелений* – «Гармонія Я» – про стосунки з собою;
5. *Синій* – «Лабіринт розуму» – про критичне мислення;
6. *Фіолетовий* – «Абсурдні виміри. Це сюр!» – про незвичайні ситуації (питання з гумором, поставлені у контексті цінностей: гідність, рівність, довіра).

Підготовка до гри:

1. Розмістити всі шість колод карток відповідно до кольорів на столі.
2. Кожен гравець отримує по дві картки з цифрами 1 і 2.

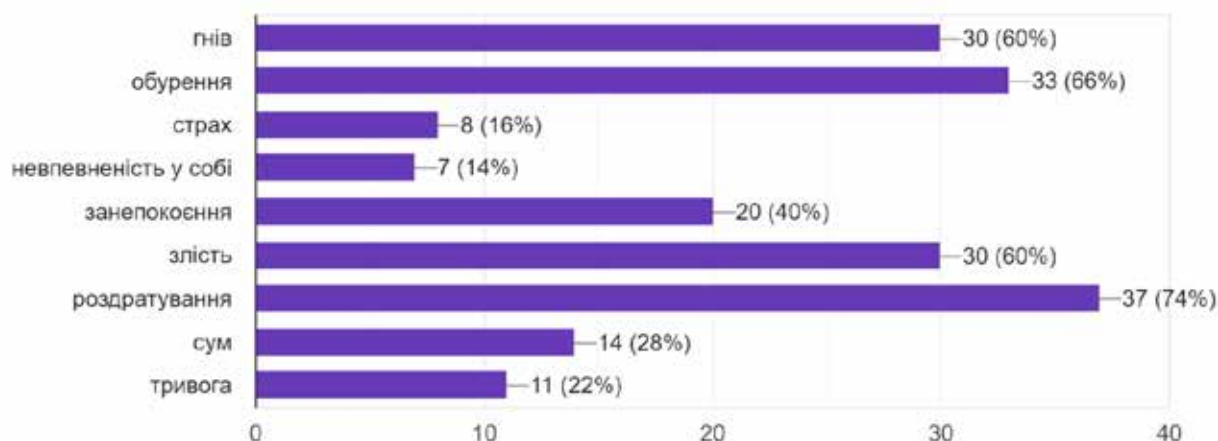

Рис. 2. Емоції/емоційні стани старшокласників, коли вони спостерігають ситуації несправедливості

3. Покладіть кубик посередині столу. Першим ходить той, кого обрали за допомогою жеребкування або за домовленістю.

Хід гри:

Гравець кидає кубик. Цифра на кубіку показує номер колоди карток, теми подано вище.

Гравець витягає картку з колоди відповідного кольору та читає дві тези вголос.

Гравець мовчки робить свій вибір між тезами, не розкриваючи його іншим. Він залишає обрану картку лицьовою стороною вниз перед собою.

Інші гравці намагаються вгадати, який варіант обрав гравець, використовуючи свої картки для голосування (1 або 2). Викладають картки на стіл лицьовою стороною вниз.

Гравець, що зробив вибір, розкриває свій вибір (тезу 1 або 2).

Підрахунок балів: кожен гравець, який правильно вгадав вибір, і той, хто робив вибір, отримує 1 бал. Якщо ніхто не вгадав правильно, гравець, що тягнув картку, отримує 2 бали.

Хід переходить до наступного гравця за годинниковою стрілкою.

Завершення гри. Гра триває, поки кожен гравець не зробить рівну кількість ходів або до закінчення часу, що визначили на початку гри. Перемагає гравець із найбільшою кількістю балів на завершення гри.

Зміст карток подано нижче (приклади до кожної колоди), у колодах по 12 варіантів вибору.

Жовта колода («Емоційний інтелект»). Що тиобираєш?

Теза 1. Попросити вибачення, хоча вважаєш, що не винен.

Теза 2. Залишитись при своїй думці, навіть якщо це спричинить конфлікт.

Помаранчева колода («Тепло стосунків»). Що тиобираєш?

Теза 1. Відкласти свої справи, щоб вислухати друга, який потребує підтримки.

Теза 2. Поставити свої справи на перше місце, навіть якщо друг залишиться без допомоги.

Червоний («Палітра почуттів»). Що тиобираєш?

Теза 1. Зізнатися у своїх почуттях першому, навіть якщо є страх бути відкинутий.

Теза 2. Зберігати почуття при собі, щоб не ризикувати відносинами з цією людиною.

Зелена колода («Гармонія Я»). Що тиобираєш?

Теза 1. Приймати себе таким, яким ти є, навіть якщо не відповідаєш очікуванням деяких знайомих.

Теза 2. Постійно прагнути бути таким, як потребує цього твоє оточення, навіть якщо це забирає енергію і створює напругу.

Синій («Лабіринт розуму»). Що тиобираєш?

Теза 1. Приймати спонтанні рішення, просто щоб побачити, що станеться.

Теза 2. Підходити до життя, як до гри у шахи, плануючи кілька кроків наперед.

Фіолетовий («Це якийсь сюр!»). Що тиобираєш?

Теза 1. Почати вести щоденник у вигляді листування з інопланетянином, який досліджує твою ідентичність з космосу.

Теза 2. Писати листи собі у майбутнє, де пояснюєш, чому ти вважаєш себе таким загадковим і талановитим.

Проведено апробацію гри «У тебе є вибір» у приватному ліцеї «Безмеж», яка засвідчила її ефективність як інструменту психологічної допомоги старшокласникам, які переживають кризу ідентичності. Із 29.10 по 4.11.2024 р. 44 учні 9-11 класів брали участь у грі. Після завершення участники залишили відгуки: їм сподобалася інтерактивний характер гри та можливості дізнатися більше про себе і однокласників. Більшість респондентів зазначили, що процес вибору був іноді складним, але це сприяло глибокій рефлексії. Гравцям також сподобався об'єднуючий характер гри (вони відзначили, що гра була як корисною, так і веселою). Авторка¹ (психолог) як ведуча гри відзначила високий рівень залученості учасників. Гра не лише сприяла підвищенню саморозуміння кожного учня, але й зміцнила міжособистісні зв'язки у класному колективі.

Оскільки при переживанні криз важливою є соціальна підтримка з боку сім'ї, автором² розроблено рекомендації для батьків старшокласників, що переживають кризу ідентичності. Зокрема, батькам пропонується:

- створити вдома атмосферу довіри і підтримки, що допоможе старшокласникам експериментувати з різними моделями поведінки;

- бути відкритими до контакту з дітьми, обговорювати життєві ситуації та плани юнаків/юнок, пропонувати сучасні теми для обговорення;

- надавати старшокласникам більше самостійності у прийнятті ними рішень щодо власного життя, бути готовими надати емоційну, психологічну підтримку (за необхідності);

- активно долучатися до громадської активності, стимулювати таку активність старшокласників;

- шукати нові способи самореалізації в професійній діяльності, хобі, особистісних стосунках, аби показати варіативність самоздійснення у дорослому віці;

- звертатися по психологічну допомогу у разі ускладненого переживання старшокласниками кризи,

- турбуватися про підтримку власного психологічного стану, щоб попередити психоемоційне виснаження і неконструктивні емоційні реакції.

Висновки. Отже, проведено теоретичний аналіз кризи ідентичності в юнацькому віці. Кризу ідентичності розглядають як дисбаланс особистісно-рольових уявлень людини про себе, втрату власної цілісності, внутрішнє блокування індивідуальності і брак соціального визнання. Підкреслено, що старшокласники є вразливою групою, що зумовлює можливість ускладненого перебігу кризи ідентичності в умовах воєнного стану.

Представлено результати емпіричного дослідження особливостей такої кризи у старшокласників (n=50, 58% дівчат). У опитаних виявлено відчуття нерозуміння з боку батьків, прагнення до більшої самостійності, складнощі з розумінням своїх почуттів та цінностей, прийняттям інших точок зору.

Засвідчено необхідність розроблення психологічних інструментів підтримки старшокласників у подоланні такої кризи в умовах воєнного стану. Подано опис, комплектацію та зміст настільної гри “У тебе є вибір”. Ця гра спрямована на психологічну допомогу старшокласникам при переживанні ними кризи ідентичності шляхом активізації процесу рефлексії, усвідомлення власних бажань, цінностей, пріоритетів учасниками та комунікацію про це із однолітками. Підкреслено розвивальний і комунікативний ефекти гри.

Надано психологічні рекомендації батькам для допомоги старшокласникам у конструктивному подоланні кризи ідентичності.

Перспективою наступних наукових розвідок є розроблення програм підтримки для старшокласників із залученням психологів, батьків, менторів, з метою психологічної підтримки у конструктивному переживанні кризи ідентичності старшокласників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Видра О.Г. Вікова та педагогічна психологія: Навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2010. 88 с.
2. Власенко І.А., Скорих Ю.О. Подолання кризи втрати стосунків у юнацькому віці: програма психологічної допомоги. *Габітус*. 2021. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.30.12>
3. Довгань О. Специфіка кризи особистості у юнацькому віці. *Психологія і суспільство*. 2004. № 2.
4. Зарудний Є.О. Філософія: навч. посібник. К. : Кондор, 2007. 202 с.
5. Ічанська О. М. Становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці: Авт. дис. канд. психол.наук.: 19.00.07. К., 2002. 230 с.
6. Юнг К.Г. Психологія несвідомого – Київ: Центр навчальної літератури, 2022. 404 с.
7. Кириленко Т. Психологія: емоційна сфера особистості: навчальний посібник. Київ : Либідь. 2007. 256 с. 15.
8. Краєва О. А. Подолання кризи ідентичності підлітків: тренінговий курс / навчально-методичний посібник / О. А. Краєва, 2021. 111 с.
9. Поліщук В.М. Вікові кризи в підлітковому і юнацькому віці: базові симптомокомплекси : [монографія]. Суми : Університетська книга, 2019. 478 с.
10. Столярчук О., Сергєєнкова О. Стратегія переживання кризи як предиктор ПТСР студентської молоді. Актуальні питання розвитку особистості: сучасність, інновації, перспективи. Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Україна, Житомир, 25 квітня 2023 р.). С. 272–273.
11. Титаренко Т. М. Життєва криза очима психолога. *Психологія життєвої кризи*. К. : Агропромвидав України, 1998. С. 8–38.
12. Acheson R., Papadima M. The search for identity: Working therapeutically with adolescents in crisis. *Journal of Child Psychotherapy*. 2023. 49(1). 95–119.
13. Erikson E. H. Identity Youth and Crisis 1 W. W. Norton & Company. 1968.
14. Carta S., Cataudella S. Adolescence between biology and culture a perspective on the crisis of symbolization. *Front. Psychol*. 2022. Vol 13. doi: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.932863>
15. Nikitovic T., Vuleti T., Ignjatovi N., Ninkovi M., Gruji K., Krnjai Z., Krsti K. Crisis as Opportunity, Risk, or Turmoil: Qualitative Study of Youth Narratives About the COVID-19 Pandemic. *Journal of Adolescent Health*. 2023. 73. P. 686–692.